

Јелена Р. Јовановић Симић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик

УДК: 811.163.4'367(049.32)
Примљен: 31. август 2020.
Прихваћен: 21. септембар 2020.

МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ, *КРОЗ СИНТАКСУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА*

(Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Подгорица 2020, 387 стр.)

Књига *Кроз синтаксу српскога језика* Милоша Ковачевића посвећена је структурним и семантичким питањима тагмема и синтаксема у савременом српском језику. „Књигу чини 16 радова – каже аутор (Уводно слово, 7) – од којих су сви, сем једнога, написани, како се то и из 'Библиографске забиљешке' види, у последње три године: од 2017. до 2020". Књига је композиционо раздјељена у три поглавља, при чему је синтаксичка проблематика увек тематски разврстач. Прво поглавље „О синтаксемама и синтагмама” (11–250) тематски је наразвијеније и најразуђеније, састављено од девет радова. Друго поглавље „О реченицама и исказима” (251–330) чини пет радова и расправа је усмерена на унутарисказне односе. Треће поглавље „О реду ријечи” (330–375) чине два рада. „Радови у књизи тако репрезентују обје граматичке категорије које чине синтаксу као дио граматике: и категорију конструкција ријечи, и категорију реда ријечи” (Уводно слово, 9).

1. Као што рекосмо, поглавље „О синтаксемама и синтагмама” (11–251) радовима је најбогатије, и чини га девет радова. Главни предмет расправе овде представља реченица као основна јединица споразумевања која носи обележје предикативности. Разуме се, индикатори предикације имају посебну улогу јер упућују на садржај речи у ослонцу на одређене околности, и то тако да саговорник разуме на које чињенице мисли говорно лице. И управо ова рестриктивно-семантичка функција – тј. преинака општег значења речи у 'актуално' – јесте она спона између општег значења, десигната, и садржаја о којем је реч, денотата.

1.1. Први текст у овом поглављу разматра Глагол 'бићи' као модални глагол у саставу сложене глаголске предикације (13–40), и то почев од синтаксичког статуса овога глагола као активатора комплетивних форми у линеарној структури. Глагол *бићи*, дакле, има интегративну функцију међу

елементима у структури, па се тиме одређује и његов вербатолошки и синтаксички карактер као комплетив.

На граматичко-синтаксичком плану глагол *бићи* не може се једнозначно одредити само као глагол с граматичким значењем. Он, наиме, може бити помоћни глагол (нпр.: Она *је* дошла), може бити модални глагол (нпр.: Да ми *је* отићи у Русију), може бити 'перифразни' глагол (нпр.: То *је* под контролом), а може бити и пунозначни глагол (нпр.: *Било је/Биће* кише) (34). [...] Такође је доказано да под одређеним условима, односно у одређеним типовима реченичних конструкција, глагол *бићи* може имати статус модалног глагола (најчешће у вриједности глагола *шребаћи* или *морати*), па као такав може и творити сложени глаголски предикат с инфинитивом или допуном *га* + презент другог глагола (8).

а) Ковачевић, као што видимо, овде отвара питање модалности глагола *бићи*, као његове специфичне употребне квалификације. Пипер на једном месту у својој синтакси (Пипер и др. 2005: 636) модалност управо одређује као квалификацију „коју говорно лице даје о своме исказу и/или о ситуацији која је њиме означена”. Аутори ове синтаксе, међутим, не баве се значењем и употребом облика по себи, већ полазе од постулата да лични облици своју природу исказују искључиво у реченици или исказу. То је у крајњој линији став о зависности облика од контекста. И Белићев (1958) индикатив по овоме схватању садржи модално значење, што значи да се ове две категорије обавезно међусобно комбинују, не иду једна без друге. По Белићевој теорији: остварљивост долази у сферу модалне употребе, а реална особина из које та остварљивост истиче – индикативне.

б) Као и код Пипера, и код Ковачевића је модалност прагматичка и евалуативна категорија, а обухватнија је него код Белића: то је опште својство свих личних глаголских облика у исказној форми: квалификација коју говорно лице даје о своме исказу и/или о ситуацији која је њиме означена. У старијој синтаксичкој теорији проблематика глаголских значења времена и модалних категорија – из синтаксе практично је пребачена у морфологију (Стевановић 1991: I, 360–366), па се обрађивала сразмерно сажето, заједно са категоријама лица и броја.

в) Колики је значај ове теме коју Ковачевић поставља, развија и проблемски разрешава – потврђује и сама чињеница да су неке семантичке категорије врло тесно повезане са прагматичким садржајима, управо категорија модалности, али и темпоралности, персоналности, па и неке друге. Намеће нам се утисак да је семантичко-прагматичка категорија модалности саставни део сваке реченице, јер је модалност квалификација коју говорно лице даје о своме исказу и/или о ситуацији која је њиме означена. Модалност је, према томе, схватљива као општа црта глагола употребљених у предикату, не само оних који по Белићу и Стевановићу имају „модално” значење, како га они схватају. Према „индикативној”, као њена супротност, стоји „модална” упо-

треба облика. Модуси „имају своје време, било да се изражавају облицима самих глаголских начина, било облицима глаголских времена”, али, по Стевановићеву уверењу – они „ипак нису временска категорија” (Стевановић 1991: 576), јер служе за изражавање „личног става говорног лица, односно субјекта, према ономе што се субјекту његовим предикатом приписује” (Стевановић 1991: 700).

г) Белићев и Стевановићев „немодални” облик глагола *бићи* – код Ковачевића се може разумети као модалност реалности, тј. иреалности. И заиста, дихотомија извесност vs. реалност одговара двома врстама модалних значења: деонтичкој и епистемолошкој. Извесност је сазнајна категорија, а деонтичка модалност је у ствари израз „деонтолошког” смисла израза (Клаус, Бур 1972: s. v. Deontik). Реалност је предмет сазнавања и такође је у вези са модалношћу преко епистемолошких појмова истинитости и неистинитости, тј. вероватноће исказа: у којој је мери он „одраз објективне реалности у људској свести” (Клаус, Бур 1972: s. v. Epistemologie, Erkenntnis).

д) Уз то, излази из Ковачевићих погледа – неприхватљив је Белићев и Стевановићев став по којем индикативност није модална категорија, јер је модалност, као и време, својствена свакој реченици, односно личном глаголском облику, па и глаголу *бићи* – у њеном предикату. Наравно, ово схватање је развијено у оквиру идеје о категорији индикатива као модално неутралног члана система. Овде се још један семантички моменат јавља: експресивност. Експресивност, по тачној оцени у Симеоновој речнику (Симеон 1969: s. v. модалност), није модална категорија јер „треба разликовати модалност од емоционалног исказивања”, те спада у домен конотативних значења (као израз расположења говорниковог или сл. према садржају реченице). И иначе, теоријски обично се меша модално са временским значењем, и с њим заједно обрађује, уз разноврсне интерпретације, нпр. да се два значења глаголских облика међусобно искључују, да прелазе једно у друго, да је то друго увек везано за „релатив” итд.

ђ) Најприхватљивијим се чини мишљење – које је у овом раду код Ковачевића више имплицитно дато – да се модално може наћи и налази се обично у комбинацији са временским, али су у начелу те две категорије међусобно независне. Битно је нагласити да је временска димензија „модалности” несумњива чињеница, као и код „немодално” употребљених форми, али да је увек или редовно реч о модалној транспозицији, боље транссемантизацији. Ово је схватање противпостављено Белићевом уверењу да разлика између модалног и индикативног значења, односно између остварености и остварљивости садржаја глаголских облика, по правилу нема утицаја на временске односе, те да глаголски облик и са модалном примесом значења, и без ње, има исти временски садржај. Милош Ковачевић на овоме месту у својој књизи показује употребу глагола *бићи* као модалног облика, али и консемантизацију овог облика у модални.

1.2. Други текст из првог поглавља књиге – *Шта је заправо атрибутив* (41–72) – бави се атрибутивом, тј. именицом у положају конгруентног атрибута.

Књига нуди и потпуно научно нове резултате о темама које су неријетко биле предмет граматичких и/или синтаксичких анализа. Тако се, на супрот свој србистичкој литератури, доказује да у тзв. атрибутивним синтагмама статус атрибутива нема именица са ширим него именица са ужим значењем, јер, према логичким законитостима детерминације, шири појам никада не може детерминисати или идентификовати ужи, него само обрнуто (8). [...] Наша анализа у много чему ревидира досадашња прије свега србистичка, али и поједина рјешења у другим филологијама [...]. Анализа је, наиме, показала да од тога која се од двију именица сматра надређеним чланом синтагме – зависи и статус саме синтагме – да ли је она атрибутивна или апозицијска [...] Ако је надређени члан ОДРЕЂЕНИ ПОЈАМ [...] – онда је синтагма АПОЗИЦИЈСКА [...] Ако је надређени члан синтагме НЕОДРЕЂЕНИ ПОЈАМ [...] – онда је синтагма АТРИБУТИВНА [...] (67).

а) Апонирани или дислоцирани истокатегоријални детерминатив (именица уз именицу и сл.), који је интонацијски и комуникативно аутономан у односу на управну реч – руски граматичари су одређивали као апозицију или атрибутив (не разликујући их међусобно). Апозиција стоји према атрибутиву као апозитив према атрибуту, али они у Стевановићевој интерпретацији не чине систем са укрштеним дистинкцијама, већ просто два пара 'именичких одредаба'. Апозиција је, међутим, обележена нижом интеграцијом, тј. вишим ступњем дезинтеграције од атрибутива, а исто тако стоји и апозитив према атрибуту.

б) Атрибут и апозитив, из другог угла посматрани, запремају исту синтаксичку позицију адјективског детерминатива управне именице, као што је случај и са атрибутивом и апозицијом, и именичким речима у тој функцији. Тако је добијен систем са два члана нижег ступња интеграције, односно вишег дезинтеграције (апозиција и апозитив), и два више интеграције, тј. ниже развијене дезинтеграције (атрибут, атрибутив). Овој дистинкцији Ковачевић додаје и одређеност/неодређеност надређеног појма – као сасвим нови и употпуњавајући квалификациони критериј.

1.3. У трећем раду са насловом *Прилошка одредба компензације* (73–92) – Милош Ковачевић расправља о компензативу – као модусу којим се означава да прилог *заузврат* и прилошки израз *у зам(ј)ену* за имају функционално-семантичку способност да недостајући садржај надокнаде (супституишу) другим. Тиме се, заиста, не само попуњава упражњена позиција у линеарној структури реченице, већ се овом ротационом могућношћу успоставља потпуна лексичко-семантичка парадигма употребних јединица са одређеним прилошким значењем.

Синтаксичко-семантичка анализа богатог корпуса из публицистичког стила савременог српског језика, тачније његовог новинарског подстила, показала је да постоје двије једнозначне компензационе синтаксичке јединице, и то: прилог *заузвраћ* и акузативни предлошки израз *у зам(ј)ену за*. Компензационе синтагме с тим двјема синтаксичким јединицама представљају и нужан и довољан разлог за закључак о постојању посебне, са другим прилошким одредбама критеријално равноправне, прилошке одредбе компензације (89).

Као што видимо, у овоме раду добро је уочено да прилози могу имати и компензативно значење (нпр. *зайо* = 'уместо тога'), и то даје основа да се истражује семантичка интерверзија и у других речи, и у другим синтаксичким позицијама.

1.4. *Укидање амфиболичности координиране копулативне синтагме суйсџицијом везника и везником а* (93–114) – четврти је рад по реду у оквиру првог поглавља. Овде се Милош Ковачевић бави питањем везних модалитета *а* и *и*, којима се потврђује паралелизам везе речи у конструкцији и поставља питање њихове синтаксичке равноправности и напоредности. У сваком случају, закључак је јасан – везничка катафорско-анафорска асоцијативност потчињена је другим функционалним аспектима, пре свега формативним: усмереним на уобличење глобалне конструкције, и испољава се као везна у специфичним видовима. Везник *а* фактор је обавезне поделе низа напоредних речи у секторе, али кад се нађе у скупу од само две лексичке јединице, онда његов појачан парцелацијски учинак није видљив, и може се увек говорити о сегментима јединствене секвенце напоредних ноема. То ваља свакако приписати дискрецији сегмената, која је нешто друго него ексклузија.

Анализа је показала да се амфиболичност укида чим се умјесто везника *И* у датим координираним копулативним синтагмама употрејеби везник *А*. Тако је синтагма *свјетски а наши научници* једнозначна у погледу броја референата: везник *А* је недвосмислени показатељ да је дата синтагма монореферентна, да у питању нису двије различите врсте научника него једни те исти: научници који су стекли свјетску славу а нашег су порекла. Везник *А* тако укида амфиболичност датих координираних копулативних конструкција јављајући се својеврсним верификатором њихове једнозначности (112).

а) Везник *а* – показало се – не инсистира на противречју међу елементима скупа, нити на нејединству скупа, те се његова ексклузивна природа премеће у инклузивну. Ковачевић показује како везник *а* укида амфиболичност у одређеним конструкцијама, али, притом, не доноси очекивани значењски диспаратет, нити продубљује неравнотежу у значају тематског садржаја (иако обележава видљив скок у интензитету смисла од првог ка другом члану конструкције). Значајно је овде истаћи и чињеницу да Ковачевић јасно показује да везник *а* (као и везник *и*) остварује значење координације

и инклузивности. С друге стране, аутор нам указује на разлоге дивергентних супституционих могућности везника *и*. У вишој конструкцији заузимају положај симетричних и паралелних конституената, али се лексички подвлаче: *наши/свејски*.

б) Као што се може закључити, замена везника *и* везником *а* условљена је примарно односима у тематском садржају, али на специфичан начин. Где је однос међу садржајима паритетан – замена је једноставна; а где је успостављива хијерархија или разилажење значењско, она није могућа. Неизразити диспаратет, тј. неутрална наспрамност, допушта и *и* и *а*; при томе *и* подразумева тематску укљученост у вишу целину, а *а* изванредан вид неусклађености – било у значају тематског садржаја, или пак у интензитету, што значи на структурном плану. Иначе, везник *а* обележава припадност дискретних садржаја заједничкој вишој структури, а та виша структура, видели смо из грађе коју нуди Ковачевић, представља сложен тематски комплекс.

в) Према томе, везник *а* у поменутих конструкцијама остварује дискрецију или стварну коегзистенцију међусобно неусловљених различитих чињеница, или пак неутралну интерпретацију међуусловљених факата при којој се у узјамности занемарују све остале перспективе сем чисте коегзистентности (или коинцидентности: заједничког присуства у датим околностима). Заменом *а* другим везницима та се међуусловљеност оживљава уколико постоји, или се додаје као интерпретативни анекс тамо где је могуће (иначе се неутралише, те је заменом измењен смисао конструкције).

1.5. У петом тексту – *Соматске неконјугиране посесивне синтагме* (115–140) – М. Ковачевић поставља своја разматрања у виду система објашњења који за полазиште има посесив/посесију.

С обзиром на форму посесора, све смо синтаксички имплицитне а семантички експлицитне соматске посесивне синтагме, подијелили у двије групе: 1) дативне посесивне соматске конструкције, и 2) акузативне посесивне соматске конструкције. Оба наведена модела синтаксички посредних соматских посесивних синтагми анализирана су с обзиром на њихове семантичке и синтаксичке подтипове, прије свега с обзиром на то у којим се падежним формама и синтаксичким функцијама реализује посесум као надређени члан синтагме, којим је обиљежен дио тијела (138).

Аутор јасно и прецизно разматра дативне и акузативне посесивне соматске конструкције које за базу имају специфичну релацију: однос власника према власништву, те својим анализама и закључним упутима утврђује да на синтагме овога типа треба гледати као на конструкције релационог значења. Посесија је, иначе, релација чије је обележавање у надлежности одредбених синтагми. Атрибут исказан посесивним обликом долази у категорију двоструко условљених синтагматских веза: лексичко-граматичким својствима управне речи и тематским садржајем описа. А то су, познато је – слабо регирани конструкције.

1.6. Шести чланак носи наслов *Интиердепенденција йермутиабилних форми правої и нейравої објекта у синтаїмама с глаголима нудити и служи-ти (141–162)* посвећен је питању узајамне зависности и замењивости правог и неправог објекта.

Двоконверзивне глаголске синтагме с глаголима (по)нудити и (по)служити реализују се са двама објектима, од којих је један анимативни (+ живо), а други неанимативни (- живо). Објекат за живо увијек подразумејева човјека, док се именицом за неживо именује или храна, или пиће, или дуван (цигарете), или дрога (наркотици). И само у том случају синтагме с наведеним глаголима су синонимне, или боље рећи блискозначне. Синонимност и/или блискозначност ових дворекцијских глаголских синтагми зависи од више прагматичко-семантичких чинилаца, а прије свега од тога да ли је при реализацији датих синтагми актуелизована семантичка компонента: а) гошћења/чашћавања, б) продавања/купопродаје, в) наруџбе, г) типа локализатора (159).

а) Реч је о синтагматској конверзији правог и неправог објекта у варијантама са измењеним синтаксичким позицијама лексичких саставница. Истраживање показује да узајамна зависност, тј. интердепенденција показује равноправност заједнице речи. На основу реченог, претпоставићемо да је на синтаксичком плану – комплементарност у ствари равноправност чланова конструкције.

б) И Хјелмслев полази од таквог става када комплементарношћу сматра однос интердепенденције, то јест однос међузависности. Међузависност – по његову схватању (1980: 40) – обухвата „само константе”. Пошто је константа у његовом математички конципираном теоријском систему исто што и Белићева ’самостална’ реч (нпр. према варијабли – зависној речи), Хјелмслевљева дефиниција у неку руку је апсурдна, ако ’самостална’ реч не може бити и ’зависна’. Хоћемо рећи – између ’константи’ постоји могућност неупостављања односа депенденције.

в) Један од проверљивих момената може бити конвертибилност¹ интерпретације: управо у могућности да се она окрене тако што ће елемент који је у једном тумачењу односа зависан – у другом постати управан. Међутим, конвертибилност се искључиво тиче интерпретације, а не стварних односа: ови су увек исти, и могу се објашњавати и као узајамност међусобно независних², тј. неусловљених чланова формације.

¹ Идеју о ’конвертибилности’ напредног и ’неконвертибилности’ зависног односа први је изнео А. Пешковски (2001: 53–60). Критички осврт на његове идеје исп. у књ.: Г. Н. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова (1998).

² Термин ’независан’ употребљавамо овде у смислу традиционалног схватања о напредности. Ми заправо напредност сматрамо само ступњем структурне кохезије, што значи синтаксичке везе међу члановима вишечланог описа, дакле заправо синтаксичке несамосталности у општем смислу ове речи – у смислу узајамности јединица.

1.7. У седмој студији – *Синтаксичко-семантичка анализа конкурентности акузативној и инструменталној беспредлошкој објекта* (163–196) – Милош Ковачевић скреће пажњу на важну особину транзитивности, тј. способности регирања објекта, те и на комплетивност и валентност као синтаксичке проблеме.

У овој раду бавићемо се питањем конкурентности, односно алтернативности двају беспредлошких објеката: акузативног и инструменталног. Анализа, међутим, неће укључивати све глаголске синтагме с алтернативношћу акузативне и инструменталне беспредлошке објекатске форме, него само синтагме са монорекцијским глаголима, тј. глаголима који не подразумевају обавезну употребу обају објекта (и акузативног и инструменталног), него алтернативно само једног од њих: акузативног или инструменталног (163). [...] Само два глагола омогућавају алтернативну употребу унутрашњег (таутолошког) објекта и у акузативу и у беспредлошком инструменталу. То су глаголи *жив(ј)ећи* и *ставајти* у синтагмама типа *Они живе обичан животињски / обичним животињом; Те животиње ставају зимски сан / зимским сном*. Овим се синтагмама увијек означава и ближе одређује стање субјекта означено управним глаголом (192).

Како је ближи или прави објекат допуна у облику акузатива без предлога (тзв. комплетив), те словенског или партитивног генитива уз праве прелазне глаголе, њему се у датој проблематици супротставља неправи (инструментални) објекат – онај који са регенсом успоставља однос уз посредство трећег елемента.

1.8. *Синонимност падежних опозитивних конструкција* (197–224) – осми је чланак у оквиру првог поглавља књиге Милоша Ковачевића.

У раду се на богатом корпусу из публицистичког стила савременог српског језика, пописани и описани модели падежних синтагми којима се у српском језику може изразити нереципрочно опозитно значење. Анализа је показала да се свим предлошким зависним падежима српскога језика може изразити опозитно значење, док од беспредлошких падежа само датив и инструментал изражавају опозитно значење (221).

Анализа је показала да осим двоструких синонимских односа постоји и вишеструка синонимија опозитних модела, који укључују синонимност три, четири или чак пет падежних опозитних модела (222).

Овде су предмет разматрања облички дескриптивне констатације, дакле – тагеме, предлошко-падежни комплетиви. Нереципрочно опозитно значење, како аутор показује – јесте својство синонимних форми, те се, у том смислу, може говорити о хомосигнификативности хомофункционалних конструкција. Синтаксичка егалност (еквиполентност) ових конструкција омогућава им факултативну заменљивост.

1.9. У раду *Мојћносћ сусјетних инструменалних предложа под локалним предлозом у и инструменалним предлозом с(а)* (225–249) – ау-

тор анализира комутативне могућности предлога *īog/y/c(a)*, са различитим комбинаторним могућностима супституента и супститута. Посебно је питање шта има у одређеном облику статус супститутива, тј. облика употребљеног уместо очекиваног.

Анализа је показала да конкурентност предлога, без обзира да ли се ради о конкурентности унутар бинарних или тернарних релација, никад не значи синонимност, него искључиво блискозначност, јер сваки од предлога увијек носу бар једну семантичку компоненту која га одваја од другог, и која предодређује да баш он при употреби у датом контексту добије предност над конкурентима (246–247).

Показало се да речи које се супституишу по одређеним синтаксичким законитостима отварају дубинску перспективу згуснутог асоцијативног поља. Такође, са становишта десигнације – овде нам се предочавају конструкције које називамо локатумима.

2. Друго поглавље књиге – „О реченицама и исказима” (251–330) – чини пет радова, и сваки на свој начин утврђује синтагматске, реченичне и текстовне закономерности. У свима њима долази се до закључка да структура лингвистичких и комуникативних јединица и њихова дистрибуција увек одговара законима система и употребе, те да се оне форме које се понављају у начелно једнаким облицима и функцијама – морају сматрати правилним. Ковачевић се, дакле, у овом поглављу, као и иначе у књизи, – бави оним синтаксичким питањима која подразумевају системске и нормативне појаве.

2.1. Први текст из овог поглавља – *Реченица и исказ* (253–264) – разматра општи однос највише синтаксичке јединице, тј. реченице, и минималне јединице говора, дискурса или текста – тј. исказа. М. Ковачевић исказ одређује као смисаоно и говорно уобличену јединицу способну да пренесе поруку у комуникативном процесу, говорном акту.

Реченица и исказ су два плана исте јединице: граматички и комуникативни [...]. Реченица као предикативна јединица постала је предмет структуралне, граматичке синтаксе, док је реченица као исказ постала предмет текстуалне, односно комуникативне синтаксе. У потпуној анализи, како реченице тако и исказа, и структурни и комуникативни план морају се узети у разматрање, прије свега у њиховом међуодносу (262).

а) Као виши и изведени ступањ развоја синтагме (по Белићу) – реченица (или њен падеж: клауза – по Аристотелу) представља функционалну јединицу која ступа у синтаксичке односе са вањским елементима говора, и тада се отвара методолошки простор за разумевање реченице као комуникативне јединице. С друге стране, склоп дистинктивних обележја реченице схватљив

је као скуп правила за образовање конкретних говорних форми; и тада већ говоримо о исказу³ као тонски заокруженој елементарној текстовној јединици.

б) Белић говори о глобалном исказу, тј. првобитном језичком изразу који је служио за споразумевање иако није имао структурних и граматичких обележја савремене исказне форме. Ми говоримо (Симић, Јовановић Симић 2017) о исказу као организацијској јединици говора (као о периоду: полипредикативном исказу са више клаузалних структура у свом саставу, о пасусу, и сл.), али и као о самосталном номинатору (јединици именовања, протолексеми, тј. глобалном исказу). Уосталом, глобални исказ и реч стоје у закономерном односу говорног остварења, а и потенцијално – како мисли Блумфилд (1970) – свака минимална слободна форма може бити исказ.

в) О реченици се говори као јединици саопштавања, и начелно, као што и Ковачевић уочава – и као што смо ми утврдили у *Српској синтакси* (Симић, Јовановић Симић 2017) – може се рећи да је реченица синтаксема, а исказ – прагмема: актуално перспективизирана реченица, тематско-рематске структуре. У суштини, свака формално непотпуна реченица је исказ, а препознаје се као исказна форма (или реченица) у којој нису заступљени сви елементи (реконструктивни, иначе) потребни за опис садржаја. Уз то, постоји и једна семантичка разлика – садржај исказне форме је увек порука, а садржај реченице је смисао. И само исказ изграђује текст или дискурс, следовањем једног за другим у говорном низу онако како иде следовање мисли. Тако се добија једна изотопијска структура која се назива дискурзија, а њени правци одређују хоће ли бити рекурзија, ретрокурзија, транскурзија и сл.

2.2. Други рад другог поглавља – *Симултаност перфективних предикација у зависноскоженој реченици* (265–280) – Ковачевић посвећује изотемпоралности перфективних предикација.

У раду смо најприје критичкој анализи подвргнули у литератури нуђена рјешења о могућности исказивања симултаности зависноскоженом реченицом са саодносом перфективних предикација у основној и временској клаузи (277). [...] У раду смо дали исцрпну синтаксичко-семантичку анализу свих нужних и довољних услова за изражавање симултаности перфективних предикација зависноскожене временске реченице, и то с везником *док* за изражавање потпуне симултаности, а с везником *кад* за изражавање дјелимичне симултаности (278). [...] Сви анализирани примјери потврђују мишљење да пунктуалне предикације, без обзира колико тренутне биле, увијек подразумевају извјесно минимално трајање, без кога се не би могло говорити о било каквој симултаности пунктуалних предикација (278).

Све изохронijske случајеве са везником *кад* и *док* аутор подвргава детаљној анализи, утврђујући котемпоралност конструкција које представљају делове заједничке целине. Пунктуалност предикације узима као квантум за

³Типолошку структуру исказних форми понудио је Шчерба (1955).

одређивање временског размака за извршење глаголске радње, а у вези са временском реченицом која свој садржај реализује тако што успоставља временски однос управне јединице према ономе времену што га сама означава. Тиме се на нови начин (у односу на традиционална достигнућа) осветљава идентитет времена када се остварују садржаји управне и зависне реченице.

2.3. *(Не)субјективност везника и и а у координирајој копулативној реченици* (281–302) – трећа је студија по реду у оквиру другог поглавља, у којој аутор поново отвара питање супституентности и координације – сада у вези са везничким односима и спојевима.

Анализа је показала да се супституентност копулативног везника *и* и примарно адверзативног везника *а* у независној копулативној реченици остварује само у два структурно-семантичка типа копулативних реченица, и то у: а) копулативним реченицама са семантичким конкретизаторима временског и социјалног значења, и б) копулативним реченицама с релативном независном клаузом уведеном спојем *и њо* и/или *а њо* (299).

Овога пута категорија истовремености разјашњава се као услов опште координације, и посебно као фактор тзв. инклузивне координације.

2.4. У раду са насловом *О реченици са субјектом а и у везничкој позицији* (303–312) – Ковачевић разрешава питање контигвитета, и то на примеру минималних јединица у контакту: везника и партикуле, на примеру речи слабо изражених (или лишених) категоријалних својстава.

Спој *а и* није нити може бити спој двају везника, у питању је увијек спој везника *а* и интензификаторске партикуле *и*. Контактни положај партикуле и везника је потпуно случајан, и остварује се само у случајевима када се интензивира само први поствезнички реченични члан координиране клаузе (310).

Аутор поставља наизглед једноставан проблем, а суштински комплексан. Спој везника са партикулским интензификатором оставља питање статуса самога везника – делује ли он међуклаузално као сегментатор или координатор. У сваком случају, контингентност, тј. сукцесивност – не доводи се у питање.

2.5. У раду – *О једном специфичном типу елидираних сложених реченица – компримираних реченица с изричним у форми субјективне клаузе* (313–330) – Ковачевић уводи још један синтаксички проблем: оmissију.

У овоме раду анализирамо један структурно специфичан тип сложене реченице, чија друга клауза има семантички статус изричне допунске клаузе, а уводи се, међусобно замјењивим, независним адверзативним везником *али* и/или зависним изричним везником *да* (313). [...] Све те реченице су имплицитне структуре, настале у процесу елидирања дијелова сложене реченице, с тим да *али* и *да*-имплицитне реченичне структуре не подразумевају истовјетан тип елидирања у оквиру сложене реченице (328).

Везник *али* и *га*-имплицитне реченичне структуре, исправно утврђује аутор – не подразумевају истоветан тип елидирања, ето и због тога што је речца *га* потврда егзистенције факта (као што, разуме се, може бити и потврда супротности), а у сваком случају је потврда начина изношења садржаја. То све говори о високој синтаксичкој алтернативности везника *га*, што изазива и преиначу структуре или облика.

3. Поглавље „О реду ријечи” (331–379) чине два рада, од којих је први непосредно и глобално везан за питање линеарног распореда лексичких и конструктивних јединица у говорном ланцу, тј. реченици, а други за једну специфичност у пермутацији – у вези са партикулом (*н*)и.

3.1. Студија *Синтаксичка конверзија и семантички условљен ред ријечи* (333–356) посвећена је питању инверзивних обрта у линеарној структури исказа: прелазак из постпоља у претпоље, с почетка структуре на њен крај, и сл. Очекивано, с овим питањем у вези – аутор дозива и расправу о интерверзији, конверзији и реверзији.

Јасно је да стилистички разлози стоје у подлози искључиво слободног реда ријечи. Стилистички критериј, дакле, никад сам не условљава везани ред ријечи (352). [...] Везани и слободни ред ријечи одлика је само реченице као комуникативне јединице, тј. као исказа. Четири су критеријума који стоје у подлози варијација реда ријечи у синтаксичкој парадигми реченице, а то су: а) *ритмичко мелодијски* [...], б) *семантички* [...], в) *конверзивни* [...] и г) *стилистички* [...] (353).

Распоред елемената структуре, тј. реченичних чланова, може бити у мањој или већој мери подложен обртању, али је трансегресија највећим делом условљена – како запажа Ковачевић – семантичким приликама у глобалној структури.

3.2. У последњем раду трећег поглавља – *О йермујацији йартикуле* (*н*)и (357–378) – аутор расправља опет о пермутацији, сада партикуле (*н*)и.

Проведена анализа је показала да је, изван ротације партикула, пермутација партикуле могућа још једино у оквиру сложене глаголске синтаксеме, што је *унутарсинтаксемска йермујација йартикуле*, и у оквиру неколика структурно-семантичка типа зависних клауза, што је *унутарклаузална йермујација йартикуле*. Унутарсинтаксемска пермутација партикуле (*н*)и остварује се у три структурна типа предиката: а) прости глаголски предикати изражени негираним сложеним глаголским обликом..., б) сложеним негираним неглаголским предикатом..., и в) сложеним глаголским предикатом и у потврдној и у одричној форми... (375–376). [...] Унутарклаузална пермутација партикуле (*н*)и подразумева да се партикула може употријепити испред или иза зависног везника, с тим да је везнику антепонирана партикула увијек с њим у контактној позицији, док је везнику постпонирана партикула по правилу позиционо одвојена од везника (376).

Поред озбиљне анализе грађе и значајних закључака с њом у вези – овде издвајамо и значај исправно употребљеног термина пермутација. У синтаксичкој теорији, није реткост, овај се термин синонимно употребљава са термином инверзија, а заправо први је применљив на тагемске, а други на таксемске јединице. Аутор сваку пермутацијску датост излаже депермутацији, што је методолошки веома важно јер се само повратком елемената из пермутацијских у првобитне положаје – може испитати и пермутабилност и интерферентност.

4. Књига *Кроз синтаксу српскога језика* Милоша Ковачевића – да закључимо – бави се веома значајним питањима из области синтаксе реченице и синтаксе падежних и глаголских облика. Њен значај долази и отуда што је репертоар тема који се овде поставља мимоилажен у синтаксичким студијама, или мимогредно обрађиван, као и отуда што је теоријско-методолошка матрица чврсто постављена, па је у сваком сегменту анализе нудила конзистентност идејну и интерпретативну, а закључке аргументовано одрживим.

а) Највише радова посвећено је структурној синтакси, те су редовно тагемске структуре биле предмет проучавања, али и синтаксичке у ужем смислу: синтагме и реченице, типови односа међу њима, те и распоред речи и конституената. Ноемика није била по себи предмет Ковачевићевог истраживања у овој књизи, а прагме онолико колико је била отворана расправа о комуникативној варијанти реченице, тј. о исказу. Веома је у том смислу значајно што је Ковачевић уз лингвистичку синтаксу – предметни опсег науке о реченици проширио и на исказе, као на комуникативну и прагматичку варијанту реченице, и тако, уз друге синтаксичаре (исп. нпр.: Јовановић Симић, Симић 2015, Симић, Јовановић Симић 2017) савременог српског језика – теоријски фундирао основе комуникативној и стилистичкој синтакси.

б) У овом кратком осврту на синтаксичка истраживања Милоша Ковачевића објављена у књизи *Кроз синтаксу српскога језика* (2020) – имамо прилике рећи само још и то да су Ковачевићеве идеје и резултати истраживања овде презентовани – доказ велике способности ауторове у препознавању синтаксичких проблема и његове велике научне суверености у њиховом разрешавању.

5. Све поменуто једнозначно указује на високу научну вредност књиге *Кроз синтаксу српскога језика* Милоша Ковачевића, као и на њену методичку употребљивост. Незаобилазна је у студијама синтаксе српскога језика на основном, мастерском и докторском нивоу, а препоручљива је свим филолозима којима су синтаксичка питања на путу или у фокусу научних и стручних истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

Белић (1958): А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, св. I/II, Београд: САНУ.

Блумфилд (1970): L. Bloomfield, *Language*, London: Unvin, University Books.

Золотова, Онипенко, Сидорова (1998): Г. Н. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова, *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва: РАН и МГУ.

Јовановић Симић, Симић (2015): Ј. Јовановић Симић, Р. Симић, *Вербалологија (лингвистичке основе науке о вербализацији свейа)*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Клаус, Бур (1970): G. Klaus, M. Buhr, *Marxistisch-leninistisches Wörterbuch der Philosophie 1–3*, Reinbek bei Hamburg: Rowolt.

Пешковски (2001): А. М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, 8. изд., Москва: УРСС.

Пипер и др. (2005): П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика. Простор реченица*, Београд: Београдска књига.

Симеон (1969): R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Симић, Јовановић Симић (2017): Р. Симић, Ј. Јовановић Симић, *Савремени српски језик. Књ. 1/2/3/4/5/6*, Београд: Јасен, Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Стевановић (1991): М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 5. изд., Београд: Научна књига.

Хјелмслев (1980): L. Hjelmslev, *Prolegomena teorii jezika*, Zagreb: GZH.

Шчерба (1955): Л. В. Щерба, *Фонетика французского языка*, Москва.